

MAREK WIERZBICKI

BUDOWA PRZEMYSŁU ZBROJENIOWEGO  
II RZECZYPOSPOLITEJ  
OGLĄDANA POPRZEZ PRYZMAT BIOGRAFII  
JANA PROTA (1891-1957)

WSTĘP

Budowa – wznoszonego od przysłowiowego zera – przemysłu zbrojeniowego w II Rzeczypospolitej stanowiła jeden z ważniejszych procesów w dziejach Polski w XX wieku. Stanowiła też symbol odrodzenia niepodległego państwa polskiego, które także wyłoniło się z dziejowego niebytu w 1918 r. Spojrzenie przez pryzmat losów jednego z jego budowniczych – dr. inż. Jana Prota wzbogaca wiedzę środowiska naukowego i pozanaukowego na temat kolei losu tego przedsięwzięcia oraz jego szerokiego kontekstu historycznego. Posłużą temu informacje z biografii osoby spoza pierwszego szeregu elity politycznej przedwojennej Polski, która wzięła szczególnie aktywny udział w budowaniu zrębów polskiego przemysłu zbrojeniowego w I połowie XX wieku<sup>1</sup>.

1. DZIECIŃSTWO I MŁODOŚĆ

Jan Berlinerblau (Prot) urodził się w 1891 r. w Warszawie, w spolonizowanej rodzinie żydowskiej o silnych tradycjach patriotycznych (jego dziadek

---

Prof. dr hab. MAREK WIERZBICKI – Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: [marekwierzbicki@kul.lublin.pl](mailto:marekwierzbicki@kul.lublin.pl)

<sup>1</sup> W ten sposób realizuję postulat tzw. szkoły prof. Tomasza Strzembosza, która preferuje patrzeć na wielkie procesy dziejowe XX wieku poprzez pryzmat losów jednostek.

walczył w powstaniu listopadowym). W 1905 r. włączył się czynnie w akcję strajkową w obronie języka polskiego w swojej szkole, za co został z niej relegowany wraz z bratem Kazimierzem. W 1908 r. wstąpił do Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej. Jesienią 1912 r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Studiował tam przez dwa lata, najprawdopodobniej chemię. W czerwcu 1914 r. zapisał się na studia – niestety, nie wiadomo jaki wybrał kierunek – na politechnikę w Monachium w Niemczech, ale nie przebywał tam długo z uwagi na wybuch I wojny światowej (28 lipca 1914). Podczas studiów uniwersyteckich Jan Berlinerblau-Prot wstąpił do zakonspirowanego Związku Walki Czynnej oraz Związku Strzeleckiego, gdzie ukończył szkołę podoficerską oraz oficerską niższego i wyższego stopnia<sup>2</sup>.

Na początku września 1914 r. dołączył do dowodzonego przez Józefa Piłsudskiego 1. pułku Legionów Polskich, rozpoczynając swoją siedmioletnią epopeję wojenną. Przyjął wówczas fikcyjne nazwisko Prot, które towarzyszyło mu już do końca życia. 2 lipca 1915 r. Komenda Legionów nadała mu stopień porucznika piechoty. W następnych miesiącach, aż do 6 października 1916 r. Jan Prot nadal walczył w szeregach I Brygady, uczestnicząc w jej bojach na frontach Królestwa Polskiego i Wołynia, m.in. pod Jastkowem, Kamionką, Kostiuchnowką i Stochodem. W marcu 1917 r. znalazł się w Komendzie Naczelnej Polskiej Organizacji Wojskowej, jako inspektor wydziału wyszkolenia. W czasie tzw. kryzysu przysięgowego Jan Prot, razem z innymi oficerami I Brygady, dochował wierności swojemu dowódcy, dlatego w lipcu 1917 r. znalazł się za drutami obozu internowania w Bieniaminowie koło Zegrza, gdzie spędził dziewięć miesięcy, tj. do marca 1918 r.<sup>3</sup>

W okresie walk o granice odrodzonego państwa polskiego (1919-1920) kpt. Prot przebywał w polu jako oficer sztabowy wielkich jednostek wojskowych WP. Po krótkim urlopie, w grudniu 1919 r., z dniem 1 stycznia 1920 r. rozpoczął studia w Szkole Sztabu Generalnego, późniejszej Wyższej Szkole Wojennej. Przebywał tam do połowy kwietnia, po czym został ponownie

---

<sup>2</sup> B. BLUM, *Jan Prot (1891-1957), budowniczy polskiego przemysłu zbrojeniowego*, „Przeгляд Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 2, s. 123; J. PROT-WALD, *Nie ma powrotu*, Warszawa–Seattle 2010, s. 28-29; W. POTKAŃSKI, *Odrodzenie czynu niepodległościowego przez PPS w okresie rewolucji 1905-1907*, Warszawa 2008, s. 174-191; M. KULCZYKOWSKI, *Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1867-1918)*, Kraków 1995, s. 346; B. BLUM, *Jan Prot*, s. 124-125; M. WRZOSEK, *Polski czyn zbrojny w czasie Pierwszej Wojny Światowej 1914-1918*, Warszawa 1990, s. 13-21, 28-51.

<sup>3</sup> T. NAŁĘCZ, *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984, s. 121-125. Zob. F.S. SKŁADKOWSKI, *Beniaminów 1917-1918*, Warszawa 1938.

wysłany na front polsko-bolszewicki. Za męstwo wykazane w tej wojnie został odznaczony Krzyżem *Virtuti Militari* V Klasy i dwukrotnie Krzyżem *Walecznych*, a także awansowany do stopnia majora. 5 stycznia 1921 r. powrócił do Szkoły Sztabu Generalnego, gdzie przez około dziesięć miesięcy kontynuował studia sztabowe, podwyższając swoje kwalifikacje<sup>4</sup>.

## 2. POCZĄTKI KARIERY ZAWODOWEJ

Po jej ukończeniu, w połowie września 1921 r. na własną prośbę został skierowany na Politechnikę Lwowską, gdzie w ciągu roku dokończył studia chemiczne, uzyskując stopień inżyniera chemika. W 1923 r. znalazł się wraz z grupą dziesięciu młodych inżynierów pod kierownictwem prof. Ignacego Mościckiego w fabryce azotniaku w Chorzowie na Górnym Śląsku, uczestnicząc w jej uruchomieniu. Następnie kontynuował badania chemiczne na Politechnice Lwowskiej pod kierunkiem prof. Stanisława Tołłoczki, w 1924 r. uwieńczone doktoratem z chemii nieorganicznej<sup>5</sup>.

W tym samym czasie odszedł z wojska i rozpoczął pracę w nowo tworzonej polskim przemyśle zbrojeniowym. Początkowo pracował w fabryce materiałów wybuchowych w Krywałdzie na Górnym Śląsku, zaś w kwietniu 1927 r. został mianowany dyrektorem naczelnym Państwowej Wytwórni Prochu i Materiałów Kruszących w miejscowości Zagożdżon w powiecie kozienickim. Pierwszorzędnym celem jego działalności było rozbudowanie, powstałej w 1922 r. PWPiMK<sup>6</sup>.

W okresie pełnienia funkcji dyrektora naczelnego przez Jana Prota (1927-1939) wytwórnia w Zagożdżonie/Pionkach stała się największym w Polsce i jednym z największych w Europie zakładów wytwarzających proch i materiały wybuchowe. W połowie lat trzydziestych PWP była już głównym dostawcą materiałów wybuchowych dla polskiego przemysłu amunicyjnego (prochy bezdymne, czarne, dynamity, szedyty, dynamony), zaś 72,7% obrotów

---

<sup>4</sup> *Księga Pamiątkowa 1918-1928. X-lecie Polski Odrodzonej*, Warszawa 1929, s. 590; *W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie*, zebrał i opracował płk. dypl. W. Chocianowicz, Londyn 1969, s. 312-319.

<sup>5</sup> M.M. DROZDOWSKI, *Eugeniusz Kwiatkowski*, Wrocław 2001, s. 31-32; A. ROMANOWSKI, *Eugeniusz Kwiatkowski*, Kraków-Radom 2014, s. 21-22; H. LICHOCKA, *Ignacy Mościcki*, Radom 2011, s. 154-157.

<sup>6</sup> S.A. TRACZYK, *Zarys dziejów Państwowej Wytwórni Prochu oraz Zagożdżona-Pionek w latach 1922-1939*, w: *Szkice z dziejów Pionek*, t. I, red. nauk. M. Wierzbicki, Pionki 2000, s. 24-36.

przedsiębiorstwa pochodziło ze sprzedaży wyrobów Ministerstwu Spraw Wojskowych. Pozostałe dochody pochodziły ze sprzedaży produktów dla potrzeb odbiorców prywatnych, w tym zagranicznych, m.in. materiałów wybuchowych dla górnictwa, prochów do amunicji myśliwskiej i sportowej, eteru, mączki drzewnej i bawełny kolodionowej używanej do produkcji celuloidu, papieru fotograficznego, taśmy filmowej, lakierów i sztucznej skóry. Jej konsekwentna rozbudowa była możliwa przede wszystkim dzięki przeznaczeniu przez skarbnicę państwa znacznych środków finansowych. Tylko w latach 1928-1937 wyniosły one 27,7 mln zł, a majątek trwały przedsiębiorstwa zwiększył się wówczas do 43,9 mln zł. W 1939 r. PWP zatrudniała około 3,5 tys. pracowników<sup>7</sup>.

Dynamiczny rozwój zakładu w Zagożdżonie-Pionkach spowodował błyskawiczny rozwój osady przyfabrycznej, która w krótkim czasie zyskała cechy osiedla miejskiego. Jeszcze w 1921 r., kiedy przeprowadzono pierwszy spis powszechny, w wioskach Zagożdżon i Pionki mieszkało odpowiednio: 813 i 121 osób, a więc niecały tysiąc. W 1931 r. było ich już 5 tys. 31, natomiast w 1939 r. około 9 tys. Od momentu objęcia stanowiska dyrektora naczelnego przez Jana Prota w kwietniu 1927 r. aż do wybuchu wojny we wrześniu 1939 r. rozwój osady przyfabrycznej uległ wyraźnemu przyspieszeniu, co zapewne miało bezpośredni związek z intensywną rozbudową PWP oraz osiedlaniem się nowych pracowników wraz z rodzinami. Do 1937 r. wydatki PWP na cele socjalne przekroczyły niezwykle wysoką jak na owe czasy kwotę 10 mln zł, która umożliwiła szybkie stworzenie wielu instytucji użytku publicznego, m.in. szkół, kościoła, łaźni miejskiej z krytym basenem, szpitala, stadionu sportowego, dworca kolejowego i ośrodka zdrowia. Należały też do nich budynki mieszkalne wielorodzinne i jednorodzinne, z których mogli korzystać pracownicy wytwórni wraz z rodzinami<sup>8</sup>.

W sumie, do 1939 r. na terenie trzech kolonii wybudowano 41 piętrowych budynków mieszkalnych, wielorodzinnych, 13 domów parterowych oraz 20 drewnianych baraków, przeznaczonych na tymczasowe mieszkania pracownicze. Do wybuchu II wojny światowej w Zagożdżonie (od 1932 r. – Pionkach) i okolicznych wioskach z pomocą wytwórni zbudowano też około 600 domów mieszkalnych. W 1936 r. na terenie Pionek funkcjonowało: 2 młyny, 2 beto-

---

<sup>7</sup> J. GOŁĘBIEWSKI, *Przemysł wojenny w Polsce 1918-1939*, Kraków 1990, s. 103-105.

<sup>8</sup> B. BLUM, *Osada miejska przy Państwowej Wytwórni Prochu w Zagożdżonie-Pionkach 1923-1939. Urbanistyka i architektura. Współczesne problemy konserwatorskie*, w: *Szkice z dziejów Pionek*, s. 73-80.

niarnie, 6 piekarni, około 40 zakładów rzemieślniczych, około 30 masarskich i jatek oraz około 100 sklepów<sup>9</sup>.

Stabilizacja gospodarcza ułatwiała także rozwój życia społeczno-kulturalnego. W 1926 r. powstał Klub Sportowy „Proch”, który umożliwiał pracownikom wytwórni rekreację oraz rozwijanie talentów sportowych. W oparciu o Kasyno Urzędnicze w osadzie działało np. kino, Teatr Dramatyczny Amatorski (w 1924 r. założony przez Józefa Cylicha), Orkiestra Dęta (1923 r.). Znajdowała się w nim także restauracja, sala bilardowa, teatralno-kinowa, biblioteka. Na terenie osady działały liczne stowarzyszenia społeczne, m.in. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Związek Harcerstwa Polskiego, Polski Czerwony Krzyż, Związek Strzelecki, Związek Legionistów Polskich, oraz polityczne, np. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (1928-1935) i Obóz Zjednoczenia Narodowego (1937-1939)<sup>10</sup>.

### 3. COP I KONCERN PWP

Pionkowska wytwórnia odegrała niepoślednią rolę w realizacji największej inwestycji gospodarczej II Rzeczypospolitej, tzn. Centralnego Okręgu Przemysłowego (1937-1939), ponieważ odbywała się ona poprzez istniejące już zakłady, które – dzięki ulgom podatkowym, bankowym kredytom i dotacjom ze skarbu państwa – nadzorowały budowę nowych inwestycji w widłach Wisły i Sanu. Dlatego już w połowie lat trzydziestych dyrekcja PWP rozpoczęła wykonywanie planu uruchomienia zakładów filialnych, które mogłyby produkować surowce lub półfabrykaty do produkcji materiałów wybuchowych. W ten sposób wytwórnia w Pionkach mogłaby uzyskać niezależność od dostawców zagranicznych i krajowych, zwłaszcza z zakładów prywatnych w zakresie zaopatrzenia w surowce potrzebne do wytwarzania materiałów wybuchowych<sup>11</sup>.

Pierwszym filialnym przedsiębiorstwem PWP stała się fabryka oleum (stężonego kwasu siarkowego) i mączki fosforytowej w Kielcach, nabyta od Banku Gospodarstwa Krajowego i w szybkim tempie unowocześniona. Z kolei w położonych nad Dunajcem, 14 km od Tarnowa, Niedomicach w szyb-

---

<sup>9</sup> A. DUSZYK, *Spółdzielnia Spożywców „Proch” w Pionkach w latach 1925-1945*, w: *Szkice z dziejów Pionek*, t. III, praca zbiorowa, red. S. Piątkowski i M. Wierzbicki, Pionki 2004, s. 37-50.

<sup>10</sup> S.A. TRACZYK, *Zarys dziejów*, s. 60-64.

<sup>11</sup> Zob. M.M. DROZDOWSKI, *Historia Centralnego Okręgu Przemysłowego. Geneza. Budowa. Wizje przyszłości. Opinie*, Radom 2015.

kim tempie powstała fabryka celulozy siarczynowej (drzewnej), wykorzystywanej do produkcji prochów nitrocelulozowych. W 1935 r. rozpoczęto tam prace budowlane, które zakończyły się już w 1937 r. Natomiast na przedmieściach Jasła, nad rzeką Wisłoką, rozpoczęto budowę Państwowej Wytwórni Prochu w Krajowicach. Stanowiła ona uzupełnienie fabryki w Pionkach i była budowana na jej wzór. W chwili pełnego uruchomienia, które zaplanowano na marzec-kwiecień 1940 r., PWP-Krajowice miała zatrudniać 2,5-3 tys. pracowników<sup>12</sup>.

W ten sposób, w drugiej połowie lat trzydziestych powstał koncern, składający się z zakładu macierzystego w Pionkach i trzech zakładów filialnych, noszący oficjalną nazwę Koncern PWP Pionki. W jego budowie wzięli udział pracownicy pionkowskiego zakładu, którzy zdobywali bądź doskonalili w nim swoje zawodowe szlify, a szczególnie kadra inżynieryjno-techniczna, która objęła stanowiska kierownicze w nowych fabrykach. Stojący na czele koncernu dr inż. Prot mógł czuć się spełniony, albowiem jego wieloletnie wysiłki przyniosły owoce nie tylko w samych Pionkach, lecz także w innych częściach kraju.

#### 4. NA EMIGRACJI POLITYCZNEJ

Jednak wybuch II wojny światowej całkowicie zmienił sytuację życiową J. Prota. Na skutek działań wojennych, w atmosferze chaosu (kierownictwo zakładu nie otrzymywało wówczas poleceń z Ministerstwa Spraw Wojskowych), 6 września 1939 r. dyr. Prot przeprowadził ewakuację PWP z Pionek na wschód za Wisłę, do Wąwolnicy koło Nałęczowa. Dzień później przekazał kierowanie sprawami ewakuowanego zakładu swojemu zastępcy, inż. Stanisławowi Dunin-Markiewiczowi, wstąpił do wojska i brał udział w walkach na Lubelszczyźnie jako oficer żandarmerii wojskowej<sup>13</sup>.

Następnie, na początku października 1939 r. mjr Prot udał się do Lublina, gdzie wstąpił do jednej z organizacji podziemnych, najprawdopodobniej Służby

---

<sup>12</sup> *Państwowa Wytwórnia Prochu i Materiałów Kruszących w Pionkach. Historia okresu międzywojennego. Realia okupacji oraz perspektywy powojennej odbudowy zakładu w dokumentach z lat 1939-1944*, oprac. S. Piątkowski, Pionki 2007, s. 34-36.

<sup>13</sup> Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Władysława Sikorskiego w Londynie [dalej: IPMS], Teka BI. Relacje Oficerskie z Kampanii Wrześniowej 1939 r., sygn. B.I.116/66, Rejestracja faktów, uwag i spostrzeżeń dotyczących przygotowań i działań wojennych, dr fil.[zofii] inż. Jan Prot – major dypl.[omowany] Piech.[oty] w rezerwie, Paryż, 18 II 1940 r., k. 996-997.

Zwycięstwu Polski. Po kilku tygodniach przeniósł się do Warszawy, gdzie kontynuował działalność konspiracyjną. Zagrożony aresztowaniem, 7 stycznia 1940 r. wyruszył do Francji jako kurier Związku Walki Zbrojnej. W drodze towarzyszyła mu druga żona oraz kilku oficerów. Po uciążliwej podróży w trudnych warunkach atmosferycznych surowej zimy 1940 r., przez Słowację, 27 stycznia 1940 r. dotarł do Budapesztu, a 11 lutego do Paryża. W ten sposób rozpoczął trwający przez 17 lat okres życia na emigracji politycznej<sup>14</sup>.

Na terenie Francji został przeniesiony do francuskiego przemysłu zbrojeniowego, gdzie miał współtworzyć zaplecze gospodarcze dla organizowanej we Francji armii polskiej. Na skutek rychłego wybuchu wojny francusko-niemieckiej nie wykonał tego zadania, za to przez około 2 miesiące pracował w Laboratorium Chemii Nuklearnej College de France, kierowanego przez prof. Fryderyka Joliot-Curie. Prowadził tam badania z dziedziny chemii fizycznej<sup>15</sup>.

Jeszcze przed zajęciem Paryża przez wojska niemieckie Protowi udało się opuścić Francję i osiedlić na brytyjskiej ziemi. Pracował tam w brytyjskich fabrykach zbrojeniowych. Natomiast w 1943 r. uzyskał angaż do pracującego na potrzeby armii polskiej Wojskowego Instytutu Technicznego. W tym samym czasie zaczął współpracować z Uniwersytetem w Edynburgu, gdzie w 1948 r. uzyskał stopień doktora filozofii (PhD) w dziedzinie chemii nieorganicznej<sup>16</sup>.

W 1949 r. przeniósł się do Londynu, podejmując pracę na Polish University College – istniejącej od 1947 r. uczelni technicznej, finansowanej przez rząd brytyjski. Pracował tam jako asystent i wykładowca chemii fizycznej, prowadząc zajęcia w języku angielskim<sup>17</sup>.

W 1950 r. przeniósł się do angielskiego katolickiego St Michael's College w Hitchin pod Londynem, gdzie wykładał matematykę, fizykę i chemię. Pod koniec 1956 r. przeniósł się do College w Woolwich niedaleko Londynu, realizując tam ten sam zakres obowiązków, co w poprzedniej szkole<sup>18</sup>.

---

<sup>14</sup> *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. I, cz. 1, wrzesień 1939 – czerwiec 1941, Warszawa 2015, s. 256.

<sup>15</sup> Biblioteka Polska w Londynie, Akta Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii, Teczka Jana Prota, bns.

<sup>16</sup> „IPMS, Wojskowy Instytut Historyczny [dalej: WIT], sygn. A. XII. 91/5, Sprawozdanie za rok 1945, Londyn 1946, bns.

<sup>17</sup> S. PORTALSKI, *Zarys historii Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii (przyczynek do historii emigracji)*, Londyn 1995, s. 298-306; J. PYŁAT, *Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO)*, Pułtusk–Londyn 2010, s. 33-36.

<sup>18</sup> Biblioteka Polska w Londynie, Akta Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii, Teczka Jana Prota, Kwestionariusz Ewidencyjny, bns.

Równocześnie brał udział w życiu społecznym emigracji, m.in. w Committee for the Education of Poles in Great Britain (Komitet Oświaty Polaków), sprawując w nim funkcję instruktora oświatowego. Po przeprowadzce do Londynu włączył się też w prace Instytutu Józefa Piłsudskiego – instytucji powołanej w celu propagowania dokonań i dorobku Pierwszego Marszałka Polski. W kwietniu 1955 r. zdecydował się na wstąpienie do Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii<sup>19</sup>.

#### PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy podkreślić, że Jan Prot był typowym przedstawicielem warstwy inteligenckiej, swoimi korzeniami sięgającej daleko w wiek XIX. Należał do pokolenia Polski niepodległej, która w 1918 r., po 123 latach niewoli, wyłoniła się do państwowego bytu. Ta okoliczność najmocniej wpłynęła na jego życiową drogę, determinując horyzont poglądów politycznych, pola aktywności społeczno-zawodowej i środowiskową przynależność.

Pomimo uwikłania w politykę reżimu sanacyjnego, uczestniczył w tych działaniach tej formacji, które należy zakwalifikować jako pozytywne dla państwa polskiego. Należała do nich przede wszystkim budowa rodzimego przemysłu, w tym zwłaszcza zbrojeniowego. Dokonywano jej praktycznie od zera, kosztem ogromnego wysiłku finansowego i organizacyjnego biednego przecież państwa. Po latach dzieło to uznano za największe osiągnięcie II RP, zaś Centralny Okręg Przemysłowy za symbol aspiracji odrodzonej Polski. Dziś, kiedy wokół tej problematyki narosło szereg mitów, należy zastanowić się, czy Jan Prot brał rzeczywiście udział w historycznym przedsięwzięciu, godnym uczczenia w annałach narodowej historiografii. Już w okresie przedwojennym pojawiały się bowiem głosy – i to ludzi zorientowanych w tej problematyce – że budowa przemysłu zbrojeniowego dokonywana bezpośrednio przez państwo, występujące w roli inwestora i właściciela fabryk, była marnotrawstwem publicznego grosza. Wskazywano, że znacznie oszczędniej byłoby zlecać prywatnym inwestorom wyprodukowanie potrzebnych produktów i wyrobów lub kupować je za granicą, niż uzyskiwać je kosztem inwestycji sięgających setek milionów, a nawet kilku miliardów ówczesnych

---

<sup>19</sup> R. HABIELSKI, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, s. 180; „Biuletyn Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii” 17(1957), s. 66.



złotych (na przykład w przypadku COP nawet 2 mld), a więc kwot na owe czasy niebotycznych.

Nie brano jednak pod uwagę – co podnosiły koła wojskowe przez cały okres międzywojenny – że w ówczesnych warunkach dostawy sprzętu bojowego z Zachodu mogły zostać zablokowane z przyczyn politycznych, a prywatni inwestorzy interesowali się wyłącznie szybkimi zyskami i nie chcieli kierować się innymi względami niż ekonomiczne. Stąd w polskich kręgach wojskowych i rządowych ugruntowało się przekonanie, że Polska powinna być samowystarczalna pod względem produkcji zbrojeniowej i że państwo jest jedynym podmiotem zdolnym do powołania przemysłu wojennego zdolnego do obrony niepodległego bytu państwowego. Nie sposób odmówić słuszności temu rozumowaniu, choć nikt nie przewidział, iż rozwój sytuacji międzynarodowej spowoduje wybuch wojny zanim państwo polskie przygotuje się należycie do obrony, czyli że ze wszystkich zasobów zabraknie mu tego najważniejszego, czyli czasu.

Niezależnie od oceny polityki gospodarczej II RP lat trzydziestych, jest oczywiste, że sam fakt stworzenia kilkudziesięciu fabryk zbrojeniowych oraz wyposażenia armii w jednolity, niekiedy bardzo nowoczesny – jak na owe czasy – sprzęt był sukcesem na dużą skalę. Na podkreślenie zasługuje także postęp cywilizacyjny, jaki dokonywał się dzięki rozbudowie przemysłu wojennego, w postaci nowych osiedli miejskich, nowoczesnej infrastruktury komunikacyjnej (dróg, mostów, linii kolejowych) i komunalnej (oczyszczalni ścieków, wodociągów, komunikacji miejskiej, pierwszych sieci telefonicznych, szpitali, szkół i domów mieszkalnych), elektryfikacji tysięcy gospodarstw domowych i warsztatów pracy. Był on widoczny na obszarze najbliższym Janowi Protowi, a mianowicie województwa kieleckiego, a następnie COP-u. Poprzez współkierowanie pracami spółki Zjednoczone Elektrownie Okręgu Radomsko-Kieleckiego (ZEORK), koncernu PWP i Towarzystwa Zakładów Górniczych SA w Starachowicach odegrał on ważną i co najważniejsze – pozytywną rolę w tych procesach, przyczyniając się do przyspieszenia rozwoju społeczno-gospodarczego państwa polskiego przed II wojną światową.

## BIBLIOGRAFIA

- Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945, t. I cz. 1, wrzesień 1939 - czerwiec 1941, Warszawa 2015.
- Biblioteka Polska w Londynie, Akta Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii, Teczka Jana Prota.
- Biblioteka Główna Uniwersytetu w Edynburgu (Wielka Brytania), informacja mejlowa z 4 VII 2016 r.
- „Biuletyn Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii” 1957, nr 17.
- BLUM B., Jan Prot (1891-1957), budowniczy polskiego przemysłu zbrojeniowego, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 2.
- BLUM B., Osada miejska przy Państwowej Wytwórni Prochu w Zagożdżonie-Pionkach 1923-1939. Urbanistyka i architektura. Współczesne problemy konserwatorskie, w: Szkice z dziejów Pionek, t. I, red. M. Wierzbicki, Pionki 2000.
- DROZDOWSKI M.M., Eugeniusz Kwiatkowski, Wrocław 2001.
- DROZDOWSKI M.M., Historia Centralnego Okręgu Przemysłowego. Geneza. Budowa. Wizje przyszłości. Opinie, Radom 2015.
- DUSZYK A., Spółdzielnia Spożyców „Proch” w Pionkach w latach 1925-1945, w: Szkice z dziejów Pionek, t. III, praca zbiorowa, red. S. Piątkowski i M. Wierzbicki, Pionki 2004.
- GOŁĘBIEWSKI J., Przemysł wojenny w Polsce 1918-1939, Kraków 1990.
- HABIELSKI R., Życie społeczne i kulturalne emigracji, Warszawa 1999.
- Instytut Polski i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego, Wojskowy Instytut Techniczny.
- Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, Teki BI. Relacje Oficerskie z Kampanii Wrześniowej 1939 r.
- Księga Pamiątkowa 1918-1928. X-lecie Polskiej Odrodzonej, Warszawa 1929.
- KULCZYKOWSKI M., Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1867-1918), Kraków 1995.
- LICHOCKA H., Ignacy Mościcki, Radom 2011.
- NAŁĘCZ T., Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984.
- Państwowa Wytwórnia Prochu i Materiałów Kruszacych w Pionkach. Historia okresu międzywojennego. Realia okupacji oraz perspektywy powojennej odbudowy zakładu w dokumentach z lat 1939-1944, oprac. S. Piątkowski, Pionki 2007.
- PORTALSKI S., Zarys historii Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii ( przyczynek do historii emigracji), Londyn 1995.
- POTKAŃSKI W., Odrodzenie czynu niepodległościowego przez PPS w okresie rewolucji 1905-1907, Warszawa 2008.
- PYŁAT J., Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO), Pułtusk–Londyn 2010.
- ROMANOWSKI A., Eugeniusz Kwiatkowski, Kraków–Radom 2014.
- SKŁADKOWSKI F.S., Beniaminów 1917-1918, Warszawa 1938.
- TRACZYK S.A., Zarys dziejów Państwowej Wytwórni Prochu oraz Zagożdżona-Pionek w latach 1922-1939, w: Szkice z dziejów Pionek, t. I, red. nauk. M. Wierzbicki, Pionki 2000.
- W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, zebrał i opracował płk. dypl. W. Chocianowicz, Londyn 1969.
- WRZOSEK M., Polski czyn zbrojny w czasie Pierwszej Wojny Światowej 1914-1918, Warszawa 1990.

BUDOWA PRZEMYSŁU ZBROJENIOWEGO II RZECZYPOSPOLITEJ  
OGŁĄDANA POPRZEZ PRYZMAT BIOGRAFII JANA PROTA (1891-1957)

## S t r e s z c z e n i e

Artykuł przedstawia proces tworzenia przemysłu zbrojeniowego w Polsce międzywojennej poprzez pryzmat biografii Jana Prota – polskiego działacza niepodległościowego, który należał do obozu piłsudczykowski. Był także jednym z najważniejszych działaczy gospodarczych obozu sanacyjnego, choć nie znajdował się w pierwszym szeregu jego liderów. Jako młody człowiek związał się z obozem niepodległościowym, na czele którego stał Józef Piłsudski. Po zakończeniu walk o granice niepodległej Polski odszedł z wojska i ukończył studia chemiczne, które ukoronował doktoratem z chemii nieorganicznej w 1924 r. Od 1927 r. pełnił funkcję dyrektora naczelnego Państwowej Wytwórni Prochu (PWP) w Zagożdżonie-Pionkach, gdzie rozbudował podlegający mu zakład oraz przyfabryczne osiedle, które z czasem przekształciło się w miasto Pionki. Kierowana przez J. Prota PWP stała się największym zakładem produkującym prochy i materiały wybuchowe w Polsce i jednym z największych fabryk tego typu w Europie. Uczestniczyła też bezpośrednio w budowie Centralnego Okręgu Przemysłowego – największej inwestycji gospodarczej Polski międzywojennej. We wrześniu 1939 r. Jan Prot wraz z kilkuset pracownikami opuścił Pionki, próbując ewakuować PWP na wschód. Tam zastała go agresja sowiecka na Polskę, która przekreśliła plany dalszego oporu przeciwko wojskom niemieckim. Wkrótce potem z rozkazu podziemnej organizacji Związek Walki Zbrojnej wyjechał na emigrację do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii, gdzie mieszkał aż do śmierci w 1957 r. Położył duże zasługi dla budowy podstaw polskiego przemysłu zbrojeniowego w okresie II Rzeczypospolitej, choć plany te przekreślił wybuch II wojny światowej.

**Słowa kluczowe:** Jan Prot; niepodległość; II Rzeczpospolita; przemysł zbrojeniowy.

BUILDING OF WAR INDUSTRY IN POLAND  
IN THE INTERWAR PERIOD THROUGH THE PRISM OF JAN PROT'S BIOGRAPHY  
(1891-1957)

## S u m m a r y

The article presents the process of building of war industry in Poland in the interwar period through the prism of Jan Prot's biography – a Polish independence activist who was a member of the Piłsudski political camp. He was also one of the most significant economic activists of the Sanacja camp even though did not belong to the milieu of its first-rank leaders. As an adolescent Prot entered the Polish independence camp led by Józef Piłsudski. As an officer of the Polish Legions and then the Polish Armed Forces he took part in the struggle for independence and frontiers of the Polish state. After the end of the war he left the army and continued university studies in the field of chemistry, which were finalized with a PhD dissertation in non-organic chemistry in 1924. From 1927 he worked as the Central Executive Manager of the State Gunpowder Factory (PWP) in Zagożdżon-Pionki where he expanded both the factory and a settlement built around it. With time the PWP plant became the largest gunpowder and

explosives factory in Poland as well as one of the biggest factories of that kind in Europe. It successfully attended the creation of the Central Military District (COP) which was the greatest economic project of the interwar Poland. In September 1939, the outbreak of WWII made Prot and most of his subordinates evacuate PWP to the east in the hope to resume military production in a safe place. The Soviet aggression against Poland made those plans futile which led to Prot's involvement in clandestine fight against the German occupiers. Soon after, on the order of the underground organization called the Union of Armed Struggle he left for France and then Great Britain where he died as a political emigrant in 1957. He paid great merit in the process of building of the Polish war industry during the Polish IInd Republic despite the fact the outbreak of WWII interrupted it.

**Key words:** Jan Prot; independence; IInd Polish Republic; war industry.